

Historiografie a politika v předválečném Československu (Pfitzner – Pekař). Diskusní příspěvek

Marek Fapšo

HISTORIOGRAPHY AND POLITICS IN PRE-WAR CZECHOSLOVAKIA (PFITZNER – PEKAŘ). DISCUSSION PAPER

This study focuses on the ideological link between Czech and German historiography during the First Czechoslovak Republic. The general subject is exemplified by the case of Josef Pekař and Josef Pfitzner, who were high-profile representatives of the field at that time. The study also articulates the hidden presumptions behind both historians' concepts of history, thus presenting a platform on which a nationally oriented exposition of the epoch can be surpassed and new research questions on the First Republic can be opened up within a broader framework.

KEYWORDS:

historiography; ideology; Josef Pekař; Josef Pfitzner; First Republic

Smutný konec česko-německého soužití z let 1938–1947 se obvykle vykládá jako výsledek nesouladu a nepřátelství. Má teze zní zcela opačně: tragédii česko-německých dějin ve 20. století je třeba pochopit jako důsledek principiálního porozumění obou stran.

Ale nyní od začátku ...

Zastřešujícím tématem tohoto čísla časopisu *Historie — Otázky — Problémy* je politická kultura. Tímto pojmem se pravděpodobně v prvním plánu myslí kultura či kulturnost politické sféry společnosti, v širším slova smyslu jde o vztah kultury a politiky. Existují pak určité oblasti, kde se politika a kultura organicky proplétají a doplňují. V moderních dějinách je excelentním příkladem takového místa politikum dějin. Historiografie je minimálně po dvě staletí politickou vědou a potud politizující částí kultury, respektive kulturním segmentem politiky. Proto jsem zvolil tuto oblast, která nám navíc rozvrhne interpretační pole širšího dosahu odkazující k problematice meziválečných československých dějin jako takových.

PFITZNER – PEKAŘ JAKO INTERPRETAČNÍ PROBLÉM

Josefové Pekař a Pfitzner patří bezpochyby k elitě předválečné československé historiografie a jejich přátelský i pracovní vztah je dodnes jednou z nejkontroverznějších kapitol dějin dějepiscectví. Přesto, nebo možná právě proto by se mohlo zdát, že mohou být klíčem k porozumění tragédie let 1938–1947.

Je třeba se negativně vymezit na jedné straně vůči moralizujícím výkladům, jež hledají příčinnou linii v kategoriích podílu viny na nacistických zločinech, a vůči interpretacím hájícím aktéry z pozice zneužitých obětí na straně druhé.¹ Ne snad proto, že by neměly etické otázky v našem myšlení smysl, ale je třeba se vždy ptát, nakolik nám tyto otázky umožňují historické poznání příčin. Myšlenková blízkost dvou čelních národních historiků v době, kdy jejich soukmenovci zažívali ne jeden ostrý boj a střet, vzbuzuje pozornost už při prvním ohledání. Kdo se nechce spokojit s vysvětlením, že toto spojení vyplývá z Pekařova příklonu k nacistickému hnutí, musí sledovat jemné předivo dobových myšlenek a pronikat do dnes už těžko představitelného světa.

Stále se nad námi vznášá slavná Adornova maxima, že „psát po Osvětimi básně je barbarství“². To znamená, že se nikdy nemůžeme zbavit zkušenosti masových vražd druhé světové války a že není možné studovat předválečné dějiny nezaujatě. Máme tendenci vidět v předválečné situaci předstupěň válečných let jako příčinu následné tragédie. Metodologicky nás to vede k tomu, že v československých třicátých letech vyhledáváme jevy, které předznamenávají či indikují přicházející události. Stranou pak zůstávají jevy odporující předpokládanému schématu.³ Mnohem produktivnější se mi ovšem zdá nahradit postup odhalování *dějinné nutnosti* analýzou předpokladů určitého historického jevu. A i o tom je následující příspěvek.

Je také třeba se zbavit ex post vytvořené, dnes však přirozeně přijímané představy, že zakládajícím rysem česko-německých předválečných vztahů na území Československa byla neshoda. Rozpor, který lze jistě doložit, je totiž důsledkem, a nikoli příčinou. Pro vysvětlení je třeba uvést dopis Jaroslava Bidla Josefu Pfitznerovi z listopadu 1935: „Velectěný pane professore! Moje kritika Vaší polemiky proti mým názorů o děj. vých. Evropy vyjde v ‚Le monde slave‘. V říjnovém sešitě vyšla již 1. část, obsahující pouze podrobný obsah Vaše článku a v listopadovém bude následovati vlastní rozbor. Obdržím zvláštní výtisky celku a pošlu Vám pak exemplář. S veškerou úctou Jar. Bidlo.“⁴ Krátký Bidlův list je klíčem k pochopení povahy celé situace, neboť dokládá, že i přes badatelské spory⁵ bral český historik svého německého kolegu jako partnera k diskusi. To ovšem předpokládá, že existuje nějaký myšlenkový prostor, v němž taková diskuse dává smysl. A právě tento společný prostor umožňující ve výsledku vzájemný nesouhlas je důležitější než nesouhlas samotný. Obdobně lze upozornit

1 Jan PACHTA, *Pekař a pekařovština v českém dějepisectví*, Brno 1950, s. 49–67; František KUTNAR — Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 2009, s. 961–962 či Josef HANZAL, *Josef Pekař. Život a dílo*, Praha 2002, s. 208–213.

2 Citováno dle Enzo TRAVERSO, *Trhlina v dějinách. Esej o Osvětimi a intelektuálech*, Praha 2006, s. 115.

3 Stále nám například uniká tematizace a uchopení fenoménu německých antifašistů, kteří bezpochyby představovali určitou, nezanedbatelnou část německé menšiny. I když už existují práce věnované tomuto tématu, souvislá konceptualizace chybí.

4 Archiv Akademie věd České republiky, fond J. Pfitzner, karton 4, inv. č. 66, dopis Jaroslava Bidla ze dne 26. listopadu 1935.

5 K tomu viz Josef MACŮREK, *Jaroslav Bidlo*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C. Řada historická 44, 1997, s. 165–179.

například na text mladého Jana Patočky, kterého lze asi těžko jakkoli spojit s nacistickou ideologií, v němž v roce 1932 vstřícně a korektně polemizoval s vývodů Josefa Pfitznera o české kulturní orientaci.⁶ Nám, po zkušenosti s Osvětímí, jde jen těžko připouštět nějakou společnou půdu pro debatu, čímž se podstatně lišíme od předválečné doby. Vždyť Tomáš Masaryk Hitlerův *Mein Kampf* recenzoval, zatímco my ho dnes zakazujeme zákonem.⁷

Smyslem následujících tezí otevírajících diskusi není primárně blízký vztah Josefa Pfitznera a Josefa Pekaře z hlediska jejich osobních či pracovních styků — v tomto ohledu lze odkázat na sekundární literaturu.⁸ Půjde spíše o zachycení určitého pole, určitého zorného úhlu, z něhož je možné zahlédnout myšlenkové základy a předpoklady oběma historiky sdílené. Samozřejmě nemůže jít na tomto místě o vyčerpávající pojednání, je to spíše impuls v možném počátku historiografického výzkumu, se všemi aspekty — klady a zápory — které k němu náležejí.

Ono společné pole předpokladů není jakýsi soubor někde kodifikovaných a explicitně vymezených pouček či tezí. Lze ho pochopit pouze jako perspektivu, jako nástroj, skrze nějž přistupujeme k dílčím fenoménům historické skutečnosti. Proto se ukazuje až při práci s jednotlivými konkrétními texty a je jen otázkou dalšího výzkumu, jaká další zobecnění a širší závěry může přinést. Každé porozumění nějakému sdělení z minulosti je možné jedině za určitých přijatých předpokladů, a to jak předpokladů historických (dobových), tak hlavně předpokladů naší přítomnosti. Praktická ukázka jedné možné interpretace v tomto smyslu je nabídnuta v následujícím textu.

SPOLEČNÁ FILOZOFIE DĚJIN?

Josef Pfitzner označil Josefa Pekaře po jeho smrti za nejvýznamnějšího českého historika, mimo jiné pro Pekařovu filozofii dějin.⁹ Tu pro Pfitznera český historik vyjádřil nejlépe ve své slavné přednášce z roku 1928, přednesené v Masarykově lidovýchovném ústavu.¹⁰ Pekař v ní vylíčil, jak sám podotýkal, hlavní faktory dějinného vývoje,¹¹ které ovlivňovaly minulost českého národa v průběhu předchozích staletí. Klíčový je pro něho vztah mezi českým a německým etnikem na společně obývaném území.¹² Za

6 Jan PATOČKA, *Německý historik o Masarykově a Pekařově pojetí českých dějin a české kulturní orientaci*, Česká mysl 32, 1936, č. 1-2, s. 102-104.

7 Tomáš G. MASARYK, *Masarykova recenze Hitlerovy knihy Mein Kampf*, in: Vojtěch Fejlek (ed.), *Spisy T. G. Masaryka* 36, Praha 1997, s. 348-355.

8 Především J. HANZAL, *Josef Pekař*; Zdeněk KALISTA, *Josef Pekař*, Praha 1994 a Detlef BRANDES — Alena MÍŠKOVÁ, *Vom Osteuropa-Lehrstuhl ins Prager Rathaus (Josef Pfitzner 1901-1945)*, Praha — Essen 2013.

9 Josef PFITZNER, *Josef Pekař und die Deutschen*, *Auslandsdeutsche Volksvorschung* 1, 1937, č. 2, s. 113-131. Srovnej také Pfitznerovu předmluvu v práci Josefa PEKAŘE, *Der Sinn der tschechischen Geschichte*, Brünn — Leipzig — Wien 1937.

10 Josef PEKAŘ, *Smysl českých dějin*, in: Týž, *O smyslu českých dějin*, Praha 1990, s. 383-405.

11 J. PEKAŘ, *Smysl*, s. 386.

12 *Tamtéž*, s. 388-389.

jádro, opravdový smysl českých dějin, skrze který je možné vyložit jejich celek, pak považoval národ a národní vědomí.¹³

Josef Pfitzner navázal na Pekařovy úvahy a stanovil si rovněž několik faktorů, jež dle jeho soudu formovaly sudetoněmecké dějiny. Explicitně je snesl ve svém článku z roku 1932 pod názvem *Die Geschichtsbetrachtung der Tschechen und Deutschen in den Sudetenländern* a lze je shrnout následovně¹⁴: 1) sudetští Němci jako neoddělitelná součást německého národa a západní Evropy, 2) jejich stýkání s českým národem, 3) zvláštní poloha sudetských zemí, 4) sudetoněmecká národnostní menšina, 5) příslušnost sudetských Němců ke státnímu útvaru, 6) vědomí národní sounáležitosti.

Podobnosti mezi oběma pojetími jsou více než nápadné. V českém dějepiscectví existují dva výrazné způsoby, jak se s otázkou pekařovsko-pfitznerovské společné filozofie dějin vyrovnat, mající svůj původ už v době kolem světové války. Jan Pachta¹⁵ identifikoval Pekařovy úvahy jako krypto-nacistické a snažil se doložit organické propojení obou myšlenkových konstrukcí. Naproti tomu Pachtův vrstevník a souputník Jaroslav Werstadt¹⁶ věnoval nemalou snahu vyložení podstatných rozdílů mezi Pekařovým a Pfitznerovým pojetím a upozorňoval na zneužití a překroucení odkazu českého historika v době nacistické nadvlády. Ač jsou tyto přístupy protichůdné, vycházejí ze společného základu. Jsou totiž volným pokračováním předválečných pfitznerovsko-pekařovských debat a namísto toho, aby je překročily, chtějí je vyřešit.

Pokud zůstaneme v rovině minulých dialogů, nezbude než se přidat na tu či onu stranu a znovu a znovu recyklovat zašlé argumenty. Cílem by naopak mělo být odhalení schématu základů, které takovým argumentům dávají smysl a opodstatnění. V případě interpretace českoněmecké i říšskoněmecké historické vědy se etabloval koncept tzv. *Volksgeschichte*.¹⁷ Peter Haslinger nedávno upozornil na fakt, že i česká část československé historiografie byla implicitně *volks*geschichtlich,¹⁸ a tak se zdá, že již existuje způsob, jak uchopit česko-německé historiografické stýkání a potýkání před druhou světovou válkou a neupadnout přitom do dobových debat jako takových.

Jádrem jakýchkoli *Volksgeschichte* je předpoklad existence transcendentní entity národa, který zajišťuje jednotu a smysl dějin. Bezesporu to platí pro Pekaře i Pfitznera

13 J. PEKAŘ, *Smysl*, s. 401.

14 Josef PFITZNER, *Die Geschichtsbetrachtung der Tschechen und Deutschen in den Sudetenländern*, *Historische Zeitschrift* 146, 1932, s. 72–85, zde s. 84–85.

15 J. PACHTA, *Pekař a pekařovština*, s. 49–67.

16 Jaroslav WERSTADT, *Pře se „sudetoněmeckým“ historikem o české myšlení historické a politické jeho představitele*, in: Týž, *Odkazy dějin a dějepisců*, ed. Václav Vinš, Praha 1948, s. 187–213 a Týž, *Pekařův myšlenkový odkaz po deseti letech*, *Dnešek* 2, č. 31, 30. října 1947, s. 491–492 a č. 32, 6. listopadu 1947, s. 504–506.

17 Ota KONRÁD, *Dějepisectví, germanistika a slavistika na německé univerzitě v Praze 1918–1945*, Praha 2011, s. 109–113. Obecně potom Willi OBERKROME, *Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945*, Göttingen 1993.

18 Peter HASLINGER, *Nationalgeschichte und volks*geschichtliches Denken in der tschechischen Geschichtswissenschaft, in: Manfred Hettling (ed.), *Volksgeschichten im Europa der Zwischenkriegszeit*, Göttingen 2003, s. 272–300.

bez ohledu na to, zdali má taková kontinuita v dějinách ospravedlnění, či nikoli. I takový Emanuel Rádl, jenž patří k ojedinělým zjevům tematizujícím otázku národa na svou dobu neobvykle sofistickovaně, píše, že obě národnosti žijí vedle sebe, a v principu tedy odděleně. Soužití je pak možné hledat až na rovině nad oběma národy.¹⁹ Někdy se vykazuje rozdíl mezi českým a německým pojetím, neboť druhé zmíněné inklinuje prý spíše k rasově-etnickému pojetí, zatímco to první vymezuje národ kulturně-historicky. Takové dělení je do jisté míry umělé a spíše situaci zamlžuje, než že by ji osvětlovalo. Pro doložení své teze odcituji dva úryvky. Nejprve Josef Pekař v již zmíněné přednášce říká: „[...] rozumíme a cítíme všichni synové národní rodiny, že jsme duchovně za jedno s pokoleními předků dávno vymřelých, [...] jsme údy téhož kmene, téže rodiny národní, která spoutána je od staletí...“²⁰ Dále pak Pfitznerova definice národa v textu *Das Erwachen der Sudetendeutschen im Spiegel ihres Schrifttums bis zum Jahre 1848* z roku 1926 zní: „Národ je duchovní společenství, jehož jádro a podstatu tvoří kulturní společenství a jeho bezprostřední a klíčové součásti jsou: věda, filozofie, víra, morálka a umění [...]. Jako podmínky národního společenství se jeví: jazyk, stát, geografický prostor, rasa ve smyslu podobných tělesných a duševních vloh.“²¹ Je tedy vidět, že prolínání rasově-etnických a kulturně-historických rysů bylo poněkud komplikovanější, než bychom si dnes mohli myslet. Vztah biologizujících prvků národní identity a jejich kulturních rozměrů však přesahuje možnosti tohoto příspěvku, a proto se spokojím pouze s jemným rozostřením hranice.

Eugen Lemberg²² v této souvislosti vytvořil pojmový aparát, jenž umožňuje poměrně produktivní analýzu zmíněných fenoménů, když odlišil *nacionalismus* a *objekt nacionalismu*. Zároveň tyto pojmy zbavil morálně soudícího akcentu a snažil se je postavit na vědecky-neutrální rovinu. Příkladem ukázal, že různé prvky kolektivní národní identity (jazyk, území, kultura, etnicita, rasa apod.) mají proměnlivou váhu v čase a všelijak prostupují konkrétnostmi. Přiklání se spíše ke studiu nacionalismu, kterému rozumí jako společenské funkci, jejímž objektem je národ. Tato funkce pak vstupuje do sociální praxe jako integrační prvek kolektivního soužití a má své inkluzivní i exkluzivní síly. Takové pojetí zakládá možnost vyložit historickou proměnlivost právě různých *nacionalismů*, českého a německého, vztahů mezi nimi a hlavně význam jednotlivých prvků kolektivní identity definující národ. Dichotomie rasové a kulturní příslušnosti k národu je velmi zkreslující a zavádějící, jak je patrné z výše uvedených krátkých citátů. Bohužel je třeba se na tomto místě diskusního příspěvku spokojit s takovýmto *pouhým* konstatováním.

19 Emanuel RÁDL, *Válka Čechů s Němci*, Praha 1993, s. 213–214. Původně kniha vyšla v roce 1928.

20 J. PEKAŘ, *Smysl*, s. 402.

21 Citováno dle D. BRANDES — A. MÍŠKOVÁ, *Vom Osteuropa-Lehrstuhl ins Prager Rathaus*, s. 123.

22 Eugen LEMBERG, *K psychologii nacionalismu*, in: Miroslav Hroch (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*, Praha 2003, s. 71–86. Od téhož autora lze srovnat ještě aplikaci jeho myšlenek na konkrétní téma sudetských Němců v Eugen LEMBERG, *Das Geschichtsbewußtsein der Sudetendeutschen. Eine kritische Überprüfung*, *Stifter-Jahrbuch* 4, 1955, s. 7–39. Souhrnně a kriticky (ač zběžně) k jádru jeho koncepce viz Miroslav HROCH, *Eugen Lembergs „Nationalismustheorie“*, *Bohemia* 45, 2004, č. 1, s. 1–11.

Druhým, zcela klíčovým aspektem *Volksgeschichte* je poměr národa a státu. Mezi těmito segmenty reality existuje zvláštní, podvojný vztah. Na jedné straně jsou principiálně oddělené, na druhé straně je však cílem národa samotný stát. Tento vztah má svůj původ snad už v Hegelově filozofii dějin, neboť právě u něho se dočteme, že „národ zpočátku ještě není stát a přechod rodiny, tlupy, kmene, masy apod. do stavu státu v něm tvoří **formální** realizaci ideje vůbec.“²³ Zdá se mi ovšem, že někde mezi Hegelem a třicátými lety 20. století došlo k podstatné proměně. Zatímco u Hegela je stát cílem realizace národa jakožto národa, tudíž je s národem bytostně spojen, v konceptu *Volksgeschichte* je stát prostředkem realizace apriorní národní ideje. Pro *Volksgeschichte* je národ již před státem a čistě teoreticky bude i po něm, jak by řekl klasik.

Josef Pekař na účet první republiky, kterou jinak nešetřil kritických poznámek, mimo jiné napsal, že je třeba shlédnout české dějiny „od let, kdy země naše, přes to, že měla korunovaného krále svého, byla nesvobodnou provincií státu nám cizího, až k státu československému, až k plné samostatnosti, jíž podobné jsme neměli vskutku nikdy v dějinách [...]“²⁴ Na jiném místě pak nabádal k odpovědnosti za přítomnost, neboť „jen tak bude možno upevniti a zachovati nenadálý, veliký dar, jež naší generaci přinesl osud a proměnití jej opravdu ve štěstí, štěstí české samostatnosti.“²⁵ Josef Pfitzner, jak již bylo řečeno výše, považoval za důležitý faktor sudetoněmeckých dějin absenci samostatného státu, kterážto představa vychází ze shodných předpokladů jako Pekařovy teze.²⁶

Ontologické oddělení státu a národa patří ke klíčovými předpokladům možnosti rozchodu české a německé části československé společnosti a tento předpoklad v sociální praxi realizovaly a naplňovaly v drtivé většině obě strany bez ohledu na to, jaké konkrétní konotace a akcenty dávaly tomu či onomu dílčímu problému. I v této oblasti lze spatřit úzké propojení kultury a politiky, které je předmětem našeho zájmu. Vztah národní entity a státního útvaru, byť historiograficky artikulován, je bytostně politickou záležitostí.

Jednou z nejmarkantnějších spojnic českého a německého nacionalismu (národní identity) je primordialistické pojetí národa, které předpokládá jeho určitou stabilitu v dějinách, tj. že i přes veškerá specifika jednotlivých historických vývojových fází vždy existovalo něco, co postupovalo časem a co lze označit za národ. Tento společný rámec by zajisté zasloužil další podrobnější výzkum, nicméně se mi zdá být natolik zřejmý a jasný, že zde není potřeba se mu více věnovat. Primordialismus byl ve sledované době první poloviny 20. století v kontextu střední Evropy zdaleka nejrozšířenějším předpokladem existence jakéhokoli národa a vlivné výjimky z tohoto pravidla bychom jen těžko hledali. To ovšem neznamená, že by konkrétní historická situace formování moderních národů v 19. století nehrála i v očích dobových aktérů žádnou roli. Naopak. Již samotný pojem *obrození* k primordialismu odkazuje, byť připomíná význam své doby, tj. doby obrozování v dějinách národa.

23 Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Základy filosofie práva*, Praha 1992, s. 367.

24 Josef PEKAŘ, *K jubileu Palackého*, in: *O smyslu českých dějin*, Praha 1990, s. 376–382, zde s. 379.

25 Josef PEKAŘ, *Dějiny československé*, Praha 1991, s. 247.

26 D. BRANDES — A. MÍŠKOVÁ, *Vom Osteuropa-Lehrstuhl ins Prager Rathaus*, s. 133.

BOJ O SYMBOLY

Dva představené předpoklady předválečného konceptu *Volksgeschichte* umožnily artikulovat mnoho sporů. Například v roce 1929 vznikl velký prostor pro dialog mezi Čechy a Němci při kulatém výročí svatováclavského milénia.²⁷ Debaty se mimo jiné točily i kolem otázky česko-německých vztahů v raném středověku. Za českou stranu představil asi nejvýznamnější studii právě Josef Pekař, za německou stranu pak August Naegle.²⁸ Zatímco Pekař považoval problematiku osobnosti sv. Václava za kapitolu českých dějin, tj. dějin českého národa, Naegle se snažil ve studii ukázat na německé aspekty této kapitoly zemských dějin. Dobový recenzent o Naegleově knize poznamenal, že je to pokus, jímž se i Němci u nás snaží přispět k poznání fenoménu středověkého světce, a že je třeba uvítat jeho snahu přimět právě Němce, aby si sv. Václava vážili stejně jako Češi.²⁹ I to vypovídá hodně o povaze studované otázky.

Petr Placák komentuje počín Augusta Naeglea těmito slovy: „Jak vidno, tento německý národovec je schopen svůj poněkud exaltovaný sloh dát do služeb německé věci, a tu zároveň zasadit do většího rámce ‚mírového soužití a porozumění mezi národy‘. Co si přát víc?“³⁰ Placákův příklon k možnosti řešení česko-německých vztahů na rovině etické spravedlnosti a rovnoprávnosti je možná sympatický, ale mjí se s povahou studované skutečnosti. Původ problému leží hluboko v možnostech dobové myšlenkové sítě, vždyť poslechněme si slova pozdějšího nacisty Josefa Pfitznera z počátku třicátých let: „Každému národu východu i západu, ať už je jakkoli malý, zůstává otevřena možnost účasti na západoevropské vysoké kultuře a jejího zesílení skrze jedinečné národní výkony. [...] Každý národ stojí bezprostředně u lidství a u Boha.“³¹ Důraz na národní svébytnost a zároveň na nějakou formu nadnárodní spolupráce, která v sobě už národní svébytnost předpokládá, vyvolává bytostné vnitřní napětí, které žádný, byť sebeupřímněji míněný etický projekt nemůže v důsledku překonat.³² Nechci tím říci, že v česko-německých předválečných vztazích byla předem nutně zakódována Osvětim. Mým sdělením je teze, že předválečný myšlenkový svět, na němž participovali jak Češi, tak Němci, vytvořil předpoklady umožňující její uskutečnění. A to není totéž.

27 Souhrnně k tomu viz Petr PLACÁK, *Svatováclavské milénium. Češi, Němci a Slováci v roce 1929*, Praha 2002.

28 Josef PEKAŘ, *Svatý Václav*, in: týž, *O smyslu českých dějin*, s. 8–62 a August NAEGLE, *Der heilige Wenzel, der Landespatron Böhmens*, Warnsdorf 1928.

29 František DVORNÍK, *Dr. A. Naegle, Der heilige Wenzel, der Landespatron Böhmens*, *Časopis katolického duchovenstva* 70, 1929, č. 4, s. 423–428, zde s. 423 a 428.

30 P. PLACÁK, *Svatováclavské milénium*, s. 72.

31 Josef PFITZNER, *Die Geschichte Osteuropas und die Geschichte des Slawentums als Forschungsprobleme*, *Historische Zeitschrift* 150, 1934, s. 21–85, zde s. 84–85.

32 Za připomínku stojí text Dirka Uffelmanna, v němž autor odhaluje principiální rozpory v Palackého pojetí národní myšlenky na jedné straně a mezinárodního projektu státu rakouského na straně druhé. Viz Dirk UFFELMANN, *Palackýs „Dekonstruktion“ Mitteleuropas*, in: Gerhard Ressel — Henrieke Stahl (edd.), *Die Slaven und Europa*, Frankfurt am Main 2008, s. 345–370.

Obdobně bychom mohli zmínit i interpretaci doby Karla IV., v níž Pekař viděl dobu rozkvětu českého národa a českého státu v míře jeho nezávislosti na zbytku říše,³³ a Pfitzner naopak dobu největšího propojení a spojení českého a německého živlu na rovině státního útvaru.³⁴ Boj o symboly či symbolická centra byl veden z pozic zmíněných *Volksgeschichte* a měl přímé politické implikace. Vzhledem k tomu, že dějiny národa byly neoddělitelnou součástí jeho přítomného stavu, nemohly být ani teze o dějinách bez politických důsledků. Proto nelze souhlasit se závěrem Oty Konráda, jenž ve své knize o německé univerzitě v Praze klade rozdíl mezi Pekařem a Pfitznerem v tom smyslu, že u Pfitznera je dějepisectví součástí jeho politických snah.³⁵ Tato dle mého soudu obecněji přijímaná teze odkrývá nedostatečnost kritéria politizující kultury právě skrze její nositele — politiky. Josef Pfitzner se sice později stal aktivním nacistickým politikem, to však nic nemění na tom, že také Pekařovy myšlenky měly politický význam a že byly součástí jeho politických snah. Politický aspekt kultury nikdy neleží v oblasti angažovanosti jejího protagonisty, ale v myšlenkové struktuře, v dobovém pojetí dějin jako takových.

Na pozadí dílčích sporných témat, která se zdají být konfliktní a plná rozporů, a na pozadí bojů o symboly leží však hluboká jednota a shoda. A právě tato apriorní jednota osvětluje dílčí segmenty a umožňuje rozporu být rozporem. Má ale ještě jeden význam (a ten je možná dokonce primární), neboť slouží jako konceptuální aparát a východzí místo pro další interpretaci. Úkolem dnešní historiografie je i vzhledem k jejím zmíněným politickým úkolům uchopit národní ideu nikoli jako maximum, jíž je třeba dosáhnout, ale jako badatelský problém. Nejde o to už konečně vybojovat staré spory, ale odkrýt jejich bytnost — tj. to, čím ve skutečnosti tyto spory jsou: hlubokým souzněním.

TELEOLOGIE VERSUS PODMÍNKY MOŽNOSTI

Ota Konrád v roce 2011 o Josefu Pfitznerovi napsal: „Cesta Josefa Pfitznera od nadaného a ambiciózního mladého historika k politizujícímu intelektuálovi a později i politikovi se z hlediska interpretace jeho textů jeví být kontinuálním rozvíjením původních vědeckých východisek a specifického porozumění vědě.“³⁶ V rovině faktického konstatování tomu zajisté tak je, nicméně při pokusu interpretovat a vyložit předválečnou česko-německou situaci v jakési metodologické celistvosti to nestačí. Cílem přítomné historické vědy tak nesmí být pokračování předválečných debat mezi Čechy a Němci, ale kritické uchopení jejich myšlenkového světa. Z této premisy vyplývá, že je nutné zbavit se metody retrospektivní teleologie, která vychází ze skutečnosti druhé světové války a jejích následků a která vyhledává v předcházejícím období jevy, které k ní vedly. Příhodnější je jistý druh archeologizace, jež vidí předválečnou epochu jako dějinnou vrstvu, ze které vyrůstá fenomén tragédie česko-německých vztahů. Tázání je tedy třeba směřovat k podmínkám možnosti.

33 J. PEKAŘ, *Dějiny československé*, s. 44 a 54.

34 Josef PFITZNER, *Kaiser Karel IV.*, Potsdam 1938.

35 O. KONRÁD, *Dějepisectví*, s. 125.

36 O. KONRÁD, *Dějepisectví*, s. 128.

V jádru historického poznávání stojí v posledku naše přítomnost. Některá témata ohlas přítomnosti zesilují, u jiných ustupuje do pozadí, vždy je ale přítomen. Téma česko-německých předválečných vztahů patří do první skupiny. Jejich obvyklé uchopení jako problému etického soudu dobra a zla nás zavádí do nebezpečné oblasti uzavřeného myšlení. Tvrdit, že za tragédií konce česko-německého soužití můžou zlí lidé na obou stranách, nás oddaluje od skutečné vědecké práce a vytváří dojem hotovosti a ukončenosti, která se nás přece netýká, neb my už nejsme zlí. A tak v dnešní době sílíci rasismus a xenofobie většinu obyvatel České republiky neznepokojují, protože přece oni nejsou zlí, jako ti nacisté kdysi dávno. Faktem ale zůstává, že ne všechno zlo je produktem zlé intence. Skutečně vědecké tázání, opravdu relevantní myšlení, je nikdy nekončící činnost. I proto mé úvahy o podmínkách možnosti.

RÉSUMÉ:

This case study on the history of historiography focuses on the First Czechoslovak Republic period, which seems to be dominated by national tensions between the Czech and German elements within the population. A preliminary review of the issue indicates that these conflicts are most in evidence, so the text focuses mostly on one specific area which was de facto shared by both groups — the concept of history.

During the first half of the 20th century Josef Pekař and Josef Pfitzner were the leading Czech and German figures in the field of historiography. With their institutional importance and intellectual productivity they helped to create the key driving forces behind historiography in the First Republic. It is their work that created a space in which both fields (Czech and German historiography) can be seen in some kind of unity and understood as a product of the given situation. Hence the ensuing national and ethnic conflicts can be shown to be the outcome of more deeply shared and unarticulated preconditions.

The study of selected parts of the work of both historians employs the now quite widespread concept of *Volksgeschichte*, which offers an analytical tool to extract the “background” ideas behind the conception of the nation or the state, which are of quite key importance for an understanding of the various (at first glance) contradictory and conflicting ideas. These conflicts are actually often based on shared assumptions. The exposition centres around debates on the “meaning” of (Czech) history, which moulded historiography for decades. These specific attempts to articulate the “meaning” and significance of history best demonstrate what was behind reflections over history and what has to be presumed for any particular “meaning” to make sense.

However, this exposition of the work of Josef Pekař and Josef Pfitzner is not just about them alone, but rather about the opening up of broader questions leading to an interpretation of the history of Czech-German coexistence in the Czechoslovak First Republic as such. Hence the study raises numerous questions to which answers still need to be sought.

Mgr. Marek Fapšo je doktorandem Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Zároveň studuje Pedagogickou fakultu Univerzity Karlovy a vyučuje na gymnáziu. Zabývá se dějinami dějepisectví a teorií a metodologií historických věd (fapso.marek@gmail.com).